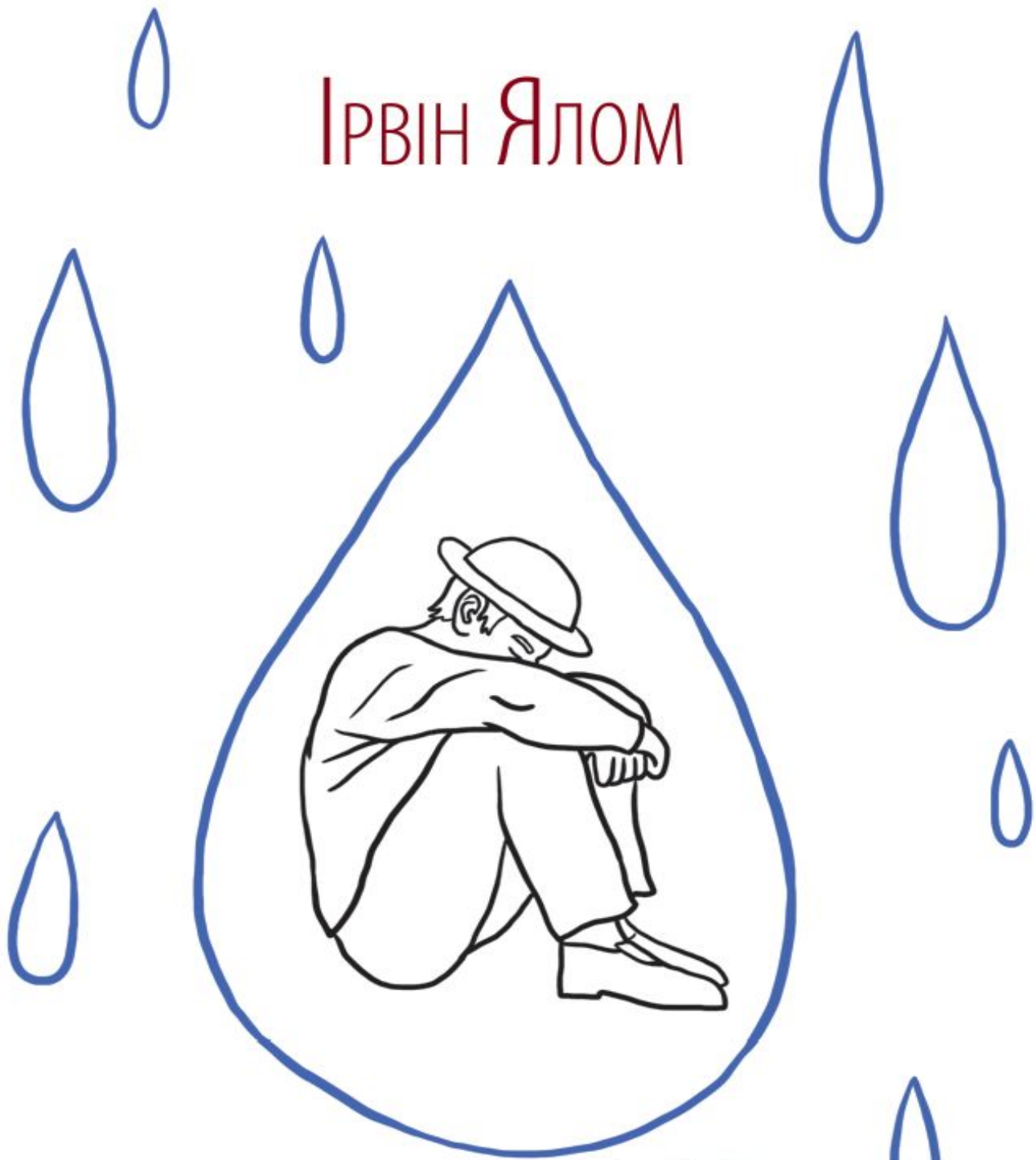

Коли Ніцше плакав

Від автора бестселерів «Шопенгауер як ліки», «Брехуни на кушетці» та «Ліки від кохання»

Факти і вигадка, пристрасть і огида, зобов'язання і свобода - драматичні події розгортаються напередодні зародження психоаналізу. Ця книга - фантазія автора про те, що було б, якби три найвизначніші особистості XIX століття зустрілися та почали надавати своєрідну психотерапевтичну допомогу один одному. Перед читачем постають карколомні перипетії, невідомі зустрічі, бентежні мандрівки вглиб душі. Тут і доктор Броєр із власними моральними проблемами, і допитливий медик-інтерн Зіґмунд Фройд, і те, про що говорили ці двоє в той час, коли Ніцше плакав...

ІРВІН ЯЛОМ

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

КОЛИ НІЦШЕ ПЛАКАВ

РОМАН ПРО ОДЕРЖИМІСТЬ

IRVIN D. YALOM

WHEN NIETZSCHE WEPT
A NOVEL OF OBSESSION

HARPERPERENNIAL MODERNCLASSICS

ІРВІН ЯЛОМ

КОЛИ НІЦШЕ ПЛАКАВ
РОМАН ПРО ОДЕРЖИМІСТЬ

ХАРКІВ **КЛУБ**
2019 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЯ

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2019

ISBN 978-617-12-6640-7 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

УДК 159.9
Я51

Перекладено за виданням: Yalom I. D. *When Nietzsche wept* : A Novel / Irvin D. Yalom. — New York : Harper Perennial, 2010. — 348 p.

Вперше опубліковано *Basic Books*

Переклад здійснюється з дозволу *Sandra Dijkstra Literary Agency*

Переклад з англійської *Олега Короля*

Дизайнер обкладинки *Ярина Саєнко*

ISBN 978-617-12-5060-4

ISBN 978-0-06-174812-8 (англ.)

© Irvin D. Yalom, Dr, 1992

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2019

Присвячується колу друзів, які багато років підтримували мене:

*Морту, Джею, Гербу, Дейвіду, Гелен, Джону, Мері, Солу, Кеті, Ларрі,
Керол, Ролло, Гарві, Рутеллен, Стіні, Геранту, Бі, Маріанні, Бобу й Пат.*

Моїй сестрі Джейн і найкращій приятельці Мерилін

Дехто не може позбутися власних кайданів, та все ж
другові він — спаситель.

Ти маєш спалити себе у власному полум'ї: як же ти
оновитися, коли спершу не станеш попелом!

*«Так казав Заратустра»(переклад Анатолія
Онишка.)*

Розділ 1

Дзвони церкви Сан-Сальваторе перебили роздуми Йозефа Броєра¹. Він видобув із кишені жилета масивний золотий годинник. Дев'ята ранку. Броєр знову перечитав облямовану сріблом невеличку листівку, яку одержав учора.

21 жовтня 1882 року

Докторе Броєр, мушу зустрітися з Вами в невідкладній справі. Майбутнє німецької філософії висить на волоску. Зустріньмося завтра о дев'ятій ранку в кафе «Сорренто».

Лу Саломе²

Зухвала записка! Віддавна до нього не зверталися так нахабно. Доктор не знає жодної Лу Саломе. Конверта не заадресовано. Неможливо відповісти цій особі, що йому незручно зустрічатись о дев'ятій, що фрау Броєр не подобається снідати на самоті, що доктор Броєр у відпустці й зовсім не цікавиться «невідкладною справою»... бо ж приїхав до Венеції саме для того, щоб утекти від усіляких невідкладних справ.

Але о дев'ятій ранку він уже сидів у кафе «Сорренто» і придивлявся до облич, цікавий дізнатися, котре з них належить цій нахабній Лу Саломе.

— Ще кави, пане?

Броєр кивнув офіціантові — тринадцяти- чи чотирнадцятилітньому підліткові з вологим, гладко зачесаним назад чорним волоссям. Скільки ж це часу проминуло в мріях? Доктор знову глянув на годинника. Змарновано ще десять хвилин життя. І на що змарновано? Як завжди, на мрії про БERTУ³, красуню БERTУ, його пацієнтку упродовж останніх двох років. Згадався її дразливий голос: «Докторе Броєр, чому ви так боїтеся мене?» Згадалася БERTИНА відповідь на відмову Броєра лікувати її: «Я почекаю. Ви назавжди стали моїм єдиним чоловіком у житті».

Подумки доктор гримнув на самого себе: «Припини, ради Бога! Припини думати! Розплющ очі! Подивися! Дай доступ дійсності!»

Броєр підніс чашку, всотуючи аромат міцної кави й дихаючи на повні груди прохолодним жовтневим повітрям Венеції. Повернувши

голову, він розглянувся. За іншими столами кафе «Сорренто» снідали чоловіки й жінки, переважно туристи в літах. Декотрі тримали в одній руці газету, а в другій — чашку кави. Ген поза столами ширяли й стрімко опадали сизі хмари голубів. Тихі води Гранд-каналу мерехтіли віддзеркаленням чудових палаців, вишикуваних обабіч каналу; гладінь хвилювала тільки гондола, що пливла вздовж берега. Інші гондоли досі спали, пришвартовані до перекошених стовпів, що випиналися з води, неначе списи, навмання кинуті якоюсь гігантською рукою.

«Ото ж бо, розглянься навкруги, дурню! — мовив сам собі Броер. — З усього світу приїжджають люди, щоб побачити Венецію. Не хочуть помирати без благословення цією красою. Скільки я згайнував у житті, — роздумував він, — тільки через те, що не дивився? Або ж дивився, але не бачив?»

Учора він пустився в самотню прогулянку на острові Мурано й за годину нічого не побачив, не зауважив. Жодного зображення не передалося від сітківки до кори головного мозку. Всю увагу поглинали думки про Бертю: про її приворожливу усмішку, закоханість у погляді, тепло довірливого тіла й прискорений подих, коли Броер оглядав чи масажував її. Такі картини мали силу й жили самі собою. Як тільки Броер губив пильність, вони зразу ж заповоняли весь розум і узурпували владу над уявою. «Невже така доля мені випала? — думав він. — Невже мені судилося бути тільки сценою, на якій нескінченно грають драму спогади про Бертю?»

Хтось звівся з-за сусіднього стола. Пронизливий скрегіт металевого стільця по цеглі розбуркав доктора, і той знову став шукати поглядом Лу Саломе.

Ось вона! Жінка, що пройшла вулицею Ріва дель Карбон і входить у кафе. Тільки вона могла написати цю записку, ця красуня, висока і струнка, закутана в хутро, яка зараз гордовито йде до Броера через лабіринт щільно поставлених столів. Зблизька видно, що вона молода, чи не молодша, ніж Берта, може, й школярка. Але цей владний вигляд — щось надзвичайне! З ним вона далеко піде!

Анітрохи не вагаючись, Лу Саломе йде до нього. Звідки така певність, що це він? Ліва Броєрова рука швиденько погладила рудувату бороду й струсила крихти сніданкової булочки. Права рука обсмикнула полу чорного піджака, щоб не морщився комір. Не дійшовши кілька

кроків, дівчина зупинилася на мить і сміло подивилася докторові у вічі.

Раптом Броєрів мозок припинив пустословити. Щоб дивитися й бачити, вже не треба зосереджуватися. Тепер сітківка й кора ідеально співпрацюють, дозволяючи образу Лу Саломе вільно проникати у свідомість. Це жінка незвичайної вроди: великий лоб, міцне різьблене підборіддя, яскраві блакитні очі, повні чуттєві уста й недбало зібране в сентиментальний високий вузол сріблясто-біляве волосся, що відкриває вуха та довгу делікатну шию. Особливо приємно було побачити пасма, що ухилилися від вузла-збирача й нерозважливо розкинулися на всі боки.

Ступивши ще три кроки, жінка опинилася біля лікаревого стола.

— Докторе Броєр, я Лу Саломе. Чи можна? — вказала вона рукою на стілець і сіла так швидко, що Броєр не встиг належно привітати гостю — звестися, вклонитися, поцілувати руку й витягти стільця.

— Офіціанте! Офіціанте! — лунко клацнув пальцями Броєр. — Кави для пані. *Cafe latte*⁴⁴? — глянув він на фройляйн Саломе.

Вона кивнула і, дарма що ранковий холод, скинула хутро.

— Так, *cafe latte*.

Якусь мить Броєр і його гостя сиділи мовчки. Тоді Лу Саломе, подивившись йому у вічі, заговорила:

— Мій приятель впав у розпач. Боюся, що найближчим часом він уб'є самого себе. Це стало б мені великою втратою й тяжкою особистою трагедією, адже я певною мірою відповідаю за нього. Зрештою, я могла б пережити й подолати лихо. Але, — нахилившись до співрозмовника, вона перейшла на м'якший тон, — такої втрати зазнала б далеко не тільки я: смерть цієї людини обернулася б важкими наслідками — для вас, для європейської культури, для всіх нас. Повірте мені.

— Безсумнівно, ви перебільшуєте, фройляйн, — почав був Броєр, але йому урвалася мова. Те, що могло видатися підлітковим перебільшенням в устах будь-якої молоді жінки, звучало тут зовсім інакше й сприймалося всерйоз. Годі встояти перед її щирістю й потоком переконливої мови. — Хто він, цей ваш приятель? Чи знаю я його?

— Ще ні! Але з часом ми всі його знатимемо. Це Фрідріх Ніцше. Напевно, ось цей лист від Ріхарда Вагнера⁵ до професора Ніцше

послужить рекомендацією. — Вона вийняла листа з сумочки, розгорнула й простягла Броєрові. — Передусім мушу сказати: Ніцше не знає, що я тут і що цей лист у мене.

Почувши останню фразу фройляйн Саломе, Броєр завагався. Чи годиться мені читати? Таж професор Ніцше не знає, що вона показує мені це послання. Навіть не здогадується, що воно в руках Саломе! Як вона запопала цього листа? Позичила? Вкрала?

Броєр пишався багатьма своїми рисами. Він був вірний і щедрий. Його винахідливість у діагностуванні стала легендою: у Відні Броєр був особистим лікарем великих науковців, митців і філософів, як-от Брамс⁶, Брюке⁷ та Brentano⁸. У свої сорок доктор прославився на всю Європу, й видатні люди Заходу подорожували здалеку, щоб проконсультуватися з ним. А найбільше він пишався своєю порядністю: ні разу житті не вчинив чогось ганебного. Броєру довелося б відповідати хіба що за свої плотські помисли про БERTУ, які по праву мали б адресуватися дружині Матільді.

Тож він вагався, брати чи не брати листа з простягнутої руки. Щоправда, недовго. Ще один погляд на кришталєво-блакитні очі — й доктор узяв. Датований 10 січня 1882 року лист починався звертанням «Мій друже Фрідріху...» Кілька абзаців обведено.

Ви дали світові незрівнянну працю. Ваша книга характерна тою довершеною переконаністю, що свідчить про глибоку оригінальність. Як же інакше ми з жінкою змогли б осягти найпалкіше прагнення в нашому житті? Праглося, щоб якогось дня до нас прийшов хтось ззовні й цілковито заволодів нашими серцями та душами! Кожен із нас прочитав Вашу книгу двічі — спершу за дня мовчки, а тоді ввечері вголос. Ми мало не б'ємося за єдиний її примірник і шкодуємо, що обіцяний другий ще не надійшов.

Та Ви ж недужий! Невже у Вас ще й опустилися руки? Якщо це так, то як радо я зробив би щось, аби тільки розвіяти Вашу пригніченість! З чого мені розпочати? Я не можу нічого іншого вдіяти, крім як розсипати Вам щирю похвали.

Прийміть моє послання принаймні по-дружньому, навіть якщо воно й не задовольнить Вас.

З найкращими побажаннями, Ваш Ріхард Вагнер

Ріхард Вагнер! Броєра це вразило — попри всю його віденську світськість, попри всі знайомства запанібрата з великими сучасниками. Лист, і то який, написаний рукою маестро! Однак доктор швидко опанувався.

— Дуже цікаво, моя люба фройляйн. А тепер скажіть, будь ласка, що саме я міг би для вас зробити.

Знову нахилившись, Лу Саломе легко поклала свою обтиснену рукавичкою руку на Броєрову.

— Ніцше хворий, дуже хворий. Він потребує вашої допомоги.

— У чому ж полягає ця хвороба? Які її симптоми?

Розхвилювавшись від дотику жіночої долоні, Броєр був радий опинитись у своїй стихії.

— Біль голови. Передусім нестерпний біль голови. І тривалі напади нудоти. І загроза сліпоти — поступово погіршується зір. І клопіт зі шлунком — буває, хворий кілька днів не може їсти. І безсоння — ніякі ліки не зараджують, тому він заживає небезпечні дози морфію. І запаморочення — іноді в нього кілька днів триває морська хвороба на суходолі.

Довгий перелік симптомів не став ні новизною, ні звабою для Броєра, який зазвичай приймав двадцять п'ять — тридцять пацієнтів щодня й приїхав до Венеції саме для того, щоб перепочити від такого режиму. Проте Лу Саломе так наполягала, що хоч-не-хоч, а довелось уважно слухати.

— На ваше прохання, шановна пані, я відповім ствердно. Звичайно ж, я огляну вашого приятеля. Це само собою. Зрештою, я ж лікар. Але, будь ласка, дозвольте мені поставити запитання. Чому ви з приятелем не вийшли на мене навпростець? Чому б не надіслати до мого віденського кабінету запит про візит?

Сказавши це, Броєр розглянувся за офіціантом, щоб оплатити рахунок. На думку спало: як зрадіє Матільда, що чоловік так рано повернувся до готелю.

Але цієї зухвалої жінки годі спекатися.

— Докторе Броєр, ще кілька хвилин, будь ласка. Я ж не перебільшую, кажучи про серйозність стану Ніцше й глибину його відчаю.

— Я не сумніваюся в цьому. Але спитаю ще раз, фройляйн Саломе: чому гер Ніцше не прийшов на консультацію до мене у Відні? Чому не відвідав медика тут, в Італії? Де він мешкає? Ви хочете, щоб я дав скерування до лікаря в місті, де проживає гер Ніцше? А чому ви звернулися до мене? Якщо вже на те пішло, то звідки ви дізналися, що я у Венеції? І те, що я люблю оперу й захоплююся Вагнером?

Незворушна Лу Саломе усміхалася, коли Броєр обстрілював її питаннями. Поки тривав обстріл, ця усмішка ставала пустотливою.

— Фройляйн, ви усміхаєтеся так, ніби знаєте щось потаємне. Як гадаю, ви з тих юних дам, що люблять таємниці!

— Ви так багато питаєте, докторе Броєр... Дивна річ — ми розмовляємо лише кілька хвилин, а постало стільки нелегких питань. Звичайно, це свідчить на користь майбутніх розмов. Дозвольте мені докладніше розповісти про нашого пацієнта.

Нашого пацієнта! Броєра вкотре здивувала зухвалість Лу Саломе, а та почала розповідати:

— На Ніцше вичерпалися медичні можливості Німеччини, Швейцарії й Італії. Жоден лікар не зміг визначити, на що він занедужав, і полегшити перебіг недуги. Він сказав мені, що за останні два роки відвідав двадцятьох чотирьох найкращих медиків у Європі. Він залишив своє житло, покинув друзів і відмовився від професури в університеті. Ніцше став мандрівником у пошуках терпимого клімату, в пошуках хоча б дня-двох без болю.

Молода жінка змовкла й відпила кави, не зводячи очей зі співрозмовника.

— Фройляйн, у своїй практиці я часто консультую пацієнтів, стан здоров'я яких незвичайний і загадковий. Скажу вам відверто: у мене в запасі немає чудес. За таких передумов, як сліпота, біль голови, запаморочення, гастрит, слабкість, безсоння, коли вже нічого не дали консультації в багатьох видатних фахівців, навряд чи я зможу зробити щось більше, ніж стати його двадцять п'ятим чудовим лікарем за ці останні двадцять чотири місяці.

Броєр відкинувся на спинку стільця, вийняв сигару й закурив. Випустивши тонкий струмінчик блакитного диму, він почекав, поки повітря очиститься, а тоді повів далі:

— Однак я таки пропоную оглянути гера професора Ніцше в моєму кабінеті. Але цілком можливо, що медичній науці 1882 року не до снаги з'ясувати причину його хвороби, нібито невіддатливої лікуванню, й визначити спосіб самого лікування. Напевно, ваш приятель народився десь на одне покоління раніше, ніж належало б.

— На покоління раніше! — засміялася вона. — Прозорливе зауваження, докторе Броєр. Як часто я чула від Ніцше ось цю фразу! Тепер я певна, що ви саме той лікар, який йому потрібен.

Хоча Броєр уже налаштувався піти собі, хоча йому раз у раз ввижалася Матільда, що вже одяглася й нетерпляче походжає в готельному номері, та він зацікавився й одразу ж спитав:

— Це ж чому?

— Він часто характеризує себе як «посмертного філософа» — філософа, для якого ще не дозрів світ. До речі, книжка, яку він задумав написати, має починатися з цієї теми: повен мудрості пророк Заратустра вирішив просвітити людей. Але ніхто не розуміє його слів. Люди не дозріли для нього, і мудрець, зрозумівши, що він прийшов занадто рано, повертається до свого усамітнення.

— Фройляйн, ви заінтригували мене — великого любителя філософії. Але сьогодні в мене обмаль часу, а я ще не почув прямої відповіді на питання про те, чому ваш приятель не проконсультувався зі мною у Відні.

— Докторе Броєр, — глянула йому у вічі Лу Саломе, — пробачте мені цю невизначеність. Мабуть, я зайве напускаю туману. Мені завжди хотілося насолоджуватися товариством великих умів... Мабуть, тому що потребую зразків для свого розвитку, а може, мені просто подобається їх колекціонувати. І я добре знаю, що в мене є привілей — спілкуватися з такою глибокою й великою людиною, як ви.

Броєр почервонів і відчув це. Відвів очі, не витримуючи пильного погляду Лу Саломе, а вона своє знала.

— Хочу сказати, я таки провинилася в тому, що напускаю туману. Але це тільки для того, щоб довше побути разом із вами.

— Може, ще чашку кави, фройляйн? — Броєр дав знак офіціантові. — І цих чудних сніданкових булочок. Чи задумувалися ви над різницею між німецькою та італійською випічкою? Дозвольте мені описати свою теорію узгодженості між хлібом і національним характером.

***

Отож Броєр уже не поспішав до Матільди. Неквапно снідаючи з Лу Саломе, він розмірковував про іронію ситуації. Дивна річ — приїхав до Венеції залікувати сердечну рану, що її завдала одна красуня, а зараз сидить віч-на-віч із іншою, ще гарнішою. І відчутно, що вперше за стільки місяців розум звільнився від одержимості Бертою.

«Напевно, — роздумував він, — для мене ще є надія. Мабуть, зможу використати цю жінку, щоб витіснити з голови всі помисли про Берту. Чи не відкрив я психологічний еквівалент фармакологічної замісної терапії? Легкий наркотик на зразок валеріани може замінити небезпечніший, як-от морфій. Подібно й заміна Берти на Лу Саломе може виявитися вдалою! Адже ось ця жінка більшою мірою витончена й довершена. Берта — як би це висловити? — сексуально не визріла жінка, яка так і не реалізувала себе саму. Це дитина, що незграбно обертається в жіночому тілі».

А проте Броєр усвідомлював, що Берта приваблювала його саме своєю сексуальною невинністю. Обидві жінки збуджували доктора — від думок про них у крижі напливало тремке тепло. Обидві вони й відлякували його: кожна по-своєму небезпечна. Оця Лу Саломе відстрашувала своєю силою й тим, що вона могла б заподіяти Броєру. Берта відстрашувала своєю покірністю й тим, що Броєр міг би заподіяти цій дівчині. Доктор затремтів, коли на думку спало, як він ризикував із Бертою, як близько був до того, щоб зламати найважливіше правило медичної етики й зруйнувати самого себе, власну родину, все своє життя.

Тим часом лікар так заглибився в розмову й так зачарувався молодою компаньйонкою у сніданні, що зрештою не він, а таки вона повернулася до мови про хворобу Ніцше, зокрема до Броєрового зауваження про дива медицини.

— Мені двадцять один рік, докторе Броєр, і я відкинула віру в чудеса. Розумію, що невдача двадцяти чотирьох чудових медиків означає тільки те, що ми досягли межі сучасної медичної науки. Зрозумійте мене правильно! У мене немає ілюзій, що ви можете поліпшити стан здоров'я Ніцше. Я звернулася до вас по допомогу з іншої причини.

Відставивши чашку, Броєр очистив вуса й бороду серветкою.

— Вибачте, фройляйн, тепер я справді заплутався. Ви почали — хіба ні? — з того, що хочете моєї допомоги, бо ваш приятель дуже хворий.

— Ні, докторе Броєр. Я сказала, що мій друг у відчаї й може накласти на себе руки. Я прошу вас зцілити не тіло професора Ніцше, а відчай.

— Але ж, фройляйн, якщо ваш приятель впадає в розпач через своє здоров'я, а я не маю відповідних терапевтичних засобів лікування, то

що тут вдієш? Я не можу допомогти пацієнтові з хворою душею.

Броєр зауважив, як кивнула Лу Саломе на знак того, що розпізнала слова Макбетового⁹ лікаря, й повів далі:

— Фройляйн Саломе, немає ліків проти розпачу, жоден лікар не зцілить душі. Нічим тут не зараджу, хіба що порекомендую поїхати на один із цілої низки чудових курортів з мінеральними водами в Австрії чи Італії. Або ж, можливо, поговорити зі священником чи ще з кимсь, хто тямить у релігії, з родичем чи добрим другом.

— Докторе Броєр, я знаю, що ви здатні на більше. Маю шпигуна. Це мій брат Женя, студент медицини. На початку цього року він відвідував вашу віденську клініку.

Женя Саломе! Броєр намагався пригадати це ім'я та прізвище. Там було дуже багато студентів.

— Від нього я дізналася, що ви любите твори Вагнера й що цього тижня відпочиватимете у венеційському готелі «Амальфі». Брат описав мені ваш вигляд. Та найважливіше, що я від нього дізналася, — це те, що ви справді зцілюєте людей від розпачу. Минулого літа він побував на неофіційній конференції, де ви описали ваш спосіб лікування молодої жінки, званої Анна О., яка впала у відчай. Ви застосували новий метод — «оздоровлення словом». Ця терапія ґрунтується на з'ясуванні причини, на розгадуванні заплутаних психічних асоціацій. Женя каже, що ви єдиний медик на всю Європу, який може запропонувати справжнє психологічне лікування.

Анна О.! Від цього імені Броєр здригнувся й пролив каву, підносячи чашку до губ. Сподіваючись, що фройляйн Саломе не помітила цього, він витер руку серветкою. Анна О., Анна О.! Неймовірно! Куди не поверни, всюди наткнешся на Анну О. — секретне, кодове ім'я Берти Паппенгайм. Скрупульозно обачливий, Броєр ніколи не називав справжніх імен своїх пацієнтів, коли разом зі студентами обговорював випадки хвороб. Натомість вдавався до псевдонімів — змінених на попередні букви в алфавіті ініціалів. Таким чином Б. П. у Берти Паппенгайм перетворилося на А. О., або Анну О.

— Женя був під сильним враженням від вас, докторе Броєр. Описуючи вашу навчальну конференцію та лікування Анни О., він сказав, що удостоївся честі стояти в сяйві генія. А Женя ж то не вразливий хлопець. Я ніколи не чула від нього таких слів. Ось тоді я вирішила, що мушу колись та й зустрітись, заізнатись з вами,

а може, й навчатись у вас. Але оте моє «колись» стало невідкладним, коли за останні два місяці погіршився стан Ніцше.

Броєр озирнувся. Багато хто з відвідувачів уже поснідав і пішов собі, а він досі сидів, цілком відособившись від Берти й розмовляючи з дивовижною жінкою, що завдяки Берті увійшла в його життя. Броєра пройняв холодний дроз. Невже ніде не вдасться сховатися від Берти?

— Фройляйн... — відкашлявшись, Броєр змусив себе аргументувати. — Ваш брат описав поодинокий випадок, у якому я застосував суто експериментальну методику. Немає підстав вважати, що ця особлива методика допоможе вашому приятелю. Фактично є всі підстави вважати, що не допоможе.

— Це ж чому, докторе Броєр?

— На жаль, нема часу на докладну відповідь. Наразі зауважу, що в Анни О. й вашого приятеля зовсім різні недуги. Вона хворіла на істерію й потерпала від певних симптомів втрати дієздатності. Їх, мабуть, описав вам брат. Мій метод полягав у систематичному усуненні кожного з них. Загіпнотизувавши пацієнтку, я допомагав їй пригадати забуту психічну травму, що спричинила той чи інший симптом. Як тільки вдавалося знайти конкретну причину, він зникав.

— Припустімо, докторе Броєр, що ми вважаємо відчай симптомом. Чи не могли б ви впливати на нього в такий самий спосіб?

— Відчай — це не медичний симптом, фройляйн. Це щось невиразне й невизначене. Кожен із виявів хвороби Анни О. стосувався певної частини тіла; причиною кожного став спалах інтрацеребрального збудження на нервовому ґрунті. Судячи з вашого опису, відчай гера Ніцше стосується тільки мислення. Немає методів лікування людини в такому стані.

Уперше за весь час Лу Саломе завагалася.

— Але ж, докторе Броєр, — вона знову поклала долоню на його руку, — перед тим як ви почали працювати з Анною О., взагалі не було психотерапевтичного лікування істерії. Як знаю, медики застосовували тільки купелі й ці жахливі електричні удари. Я цілком певна, що ви — і, мабуть, тільки ви — змогли б розробити новий підхід до хвороби Ніцше.

І тут доктор зауважив, котра година. Треба повертатися до Матільди.

— Фройляйн, я зроблю все можливе, щоб допомогти вашому приятелю. Дозвольте вручити вам мою візитівку. Зустрінуся з вашим

другом у Відні.

Лу Саломе кинула оком на картку, перш ніж покласти її в гаманець.

— Докторе Броєр, боюся, що це не така проста річ. Ніцше, так би мовити, не належить до пацієнтів, ладних допомогти лікареві. Правду кажучи, він і не знає, що я тут розмовляю з вами. Він дуже замкнутий, гордий і ніколи не признається в тому, що потребує допомоги.

— Але ви кажете, що він відкрито говорить про самогубство.

— У кожній розмові, у кожному листі. Але не просить допомогти. Якби він знав про нашу розмову, то ніколи б не пробачив мені і — я певна цього — відмовився б проконсультуватися з вами. Навіть якби мені якось вдалося намовити Ніцше зробити це, то на консультації він обмежився б своїм тілесним нездужанням. Ніколи й нізащо не став би просити вас полегшити його відчай. У нього глибоке переконання про слабкість і силу.

Прикро вражений Броєр уже нетерпеливився.

— Отже, фройляйн, драма ускладнюється. Хочете, щоб я зустрівся з таким собі професором Ніцше, якого ви вважаєте одним із найбільших мислителів сучасності, аби переконати його, що життя — чи принаймні його життя — варте того, щоб жити. І на додачу я маю діяти так, щоб наш філософ ні про що не здогадався.

Лу Саломе кивнула, глибоко зітхнула й відкинулася на спинку стільця.

— Але як це здійснити? — спитав сам себе Броєр і зразу ж відповів: — По-перше, вилікувати від розпачу — це вже недосяжна мета, як на медичну науку. А по-друге — умова, щоб пацієнта лікувати потайки, переправляє нашу справу до сфери фантастики. Може, є й інші перешкоди, про які ви ще не сказали? Може, професор Ніцше говорить тільки санскритом або ж відмовляється покинути свою відлюдну оселю в Тибеті?

Броєр почувався пустотливо, але, помітивши, що Лу Саломе задумалася, швидко опанувався.

— Серйозно, фройляйн Саломе. Як мені це зробити?

— Ось бачите, докторе Броєр! Тепер ви розумієте, чому я розшукувала саме вас, а не когось менш знаного!

Дзвони церкви Сан-Сальваторе бемкнули годину. Десята. На цей час Матільда вже тривожиться. Ех, якби не вона... Броєр знову дав знак

офіціантові. Чекаючи на рахунок, Лу Саломе виголосила незвичайне запрошення:

— Докторе Броєр, чи не завітали б ви завтра до мене на сніданок? Я вже сказала раніше, що якимсь мірою відповідаю за відчай професора Ніцше. Мушу багато чого ще вам сказати.

— На жаль, завтра я не зможу. Не щодня вродлива жінка запрошує мене на сніданок, але мушу вам відмовити, фройляйн. Я приїхав сюди з дружиною, і дуже небажано знову покинути її саму.

— Якщо так, то запропоную інший план. Я пообіцяла братові навідати його в цьому місяці. Справді, до останнього часу я мала намір поїхати туди з професором Ніцше. Коли буду у Відні, тоді, з вашого дозволу, повідомлю вам додаткові дані. А тим часом я спробую вмовити професора Ніцше, щоб проконсультувався з вами про погіршення його фізичного стану.

Разом вони вийшли з кафе. Лише кілька відвідувачів засиділося там, коли офіціанти прибирали зі столів. Броєр уже ладен був розпрощатися, але Лу Саломе взяла його попід руку й пішла поруч.

— Докторе Броєр, ця година проминула дуже вже швидко. Я жадібна й хочу забрати у вас більше часу. Чи можна мені пройтися з вами до готелю?

Ці слова вразили Броєра суто чоловічою сміливістю, а проте з її вуст вони звучали доречно й невимушено — саме так, по-природному, люди мали б говорити й жити. Якщо Лу Саломе подобається чоловіче товариство, то чому б їй не взяти доктора попід руку й не спитати дозволу пройтися разом? Але котра з-поміж його знайомих жінок ось так висловилася б? Ця жінка зовсім іншого покрюю. Вона вільна!

— Ніколи мені не було так жаль відмовлятися від запрошення, — відповів Броєр, притиснувши до себе її руку, — але мені час повернутись, і то самому. Моя віддана серцем дружина, нині занепокоєна, чекатиме біля вікна, і мій обов'язок — це зважати на її почуття.

— Звичайно ж, але... — Лу Саломе вивільнила руку й стояла віч-на-віч із доктором, замкнена в собі, по-чоловічому сильна. — Але, як на мене, слово «обов'язок» дуже важке й гнітюче. Я звела число своїх обов'язків до одного — завжди берегти власну свободу. Шлюб і його оточення у вигляді володіння та ревнощів поневолюють дух. Вони ніколи не запанують наді мною. Сподіваюся, докторе Броєр, що

настане час, коли ні чоловіки, ні жінки не тиранізуватимуть одні одних своєю слабкістю. — Вона відвернулася, цілком певна, що повернеться. — *Auf Wiedersehen*¹⁰. До нашої наступної зустрічі — у Відні.

¹ Йозеф Бросер (1842—1925) — австрійський лікар і педагог, засновник (разом із Зіґмундом Фройдом) катартичного методу в психотерапії і психоаналізу. (*Тут і далі прим. перекл.*)

² Лу Андреас-Саломе (1861—1937) — німецька письменниця, філософ і психоаналітик. Народилася й виросла в Петербурзі. Підтримувала дружні й близькі стосунки з багатьма відомими людьми — Паулем Ре, Фрідріхом Ніцше, Георгіом Ледебуром, Франком Ведекіндом, Райнером Марією Рільке, Зіґмундом Фройдом та іншими. Дружина Фрідріха Карла Андреаса.

³ Берта Паппенгайм (1859—1936) — австрійська громадська діячка, феміністка, засновниця Юдейського союзу жінок. Відома як пацієнтка Йозефа Броєра та Зіґмунда Фройда.

⁴ Кава з молоком (*итал.*).

⁵ Особисті стосунки Ріхарда Ваґнера (1813—1883) і Фрідріха Ніцше почалися 1869 року й спершу були дуже теплі, та з 1872-го помітно охололи. У 1888-му Ніцше написав критичне есе «Ніцше *contra* Ваґнер», у якому ствердив, що 1876 року звільнився від впливу цього визначного німецького композитора.

⁶ Йоганнес Брамс (1833—1897) — видатний німецький композитор, піаніст і диригент.

⁷ Ернст фон Брюке (1819—1892) — німецький лікар і фізіолог. Курс його університетських лекцій відвідував Зіґмунд Фройд.

⁸ Франц Brentano (1838—1917) — австрійський філософ і психолог, предтеча феноменології.

⁹ У Шекспіровій трагедії «Макбет» (дія п'ята, сцена перша) королівський лікар каже про леді Макбет: «А хворі душі хоч глухій подушці // Відкритись прагнуть. // Їй — духівника, // Не лікаря потрібно». (Переклад Бориса Тена.)

¹⁰ До побачення (*нім.*).

Розділ 2

По чотирьох тижнях Броєр сидів за столом у своєму кабінеті на вулиці Бекерштрассе, 7. Була четверта година дня, і він нетерпляче ждав приходу фройляйн Саломе.

Доктор не звик до перерв під час робочого дня, але нині, прагнучи побачити її, дуже швидко впорався з трьома пацієнтами. У всіх були нескладні випадки, з якими не доводилося перетрудуватися.

Обидва перші, чоловіки більш як шістдесяті років, потерпали від майже однакових порушень здоров'я — утруднення в диханні та сухого різкого бронхіального кашлю. Кілька років Броєр лікував їх від хронічної емфіземи, яка в холодну й вогку погоду супроводжувалася гострим бронхітом — додатковою серйозною загрозою легеням. Обом пацієнтам він прописав морфін проти кашлю (порошок Довера, п'ять гранул по три рази на день), невеликі дози відхаркувального (іпекакуани), парові інгаляції та гірчичники на груди. Хоча дехто з медиків і висміював гірчичники, та Броєр вважав їх дієвими й часто призначав ці ліки, особливо цього року, коли чи не половина Відня злягла від хвороб дихальних шляхів. Ось уже три тижні городяни замість сонця бачили завісу нещадної морозистої мжички.

Третій пацієнт, слуга кронпринца Рудольфа, був неспокійний рябий молодик, хворий на горло й такий сором'язливий, що Броєр мусив суворо скомандувати йому роздягтися для огляду. Діагностовано фолікулярний тонзиліт. Хоча Броєр був прихильник раннього видалення мигдаликів ножицями й щипцями, та сьогодні вирішив, що ці залози ще не визріли до операції. Натомість прописав холодні компреси на горло, полоскання бертолетовою сіллю й інгаляції розпиленої карбонізованої води. За цю зиму в пацієнта вже втретє трапилося запалення горла, тож Броєр порадив щодня брати холодні ванни, щоб загартовувати шкіру й поліпшувати опірність організму.

А тепер, чекаючи фройляйн Саломе, доктор узяв листа, що надійшов від неї три дні тому. Так само сміло, як і в попередній записці, вона сповістила, що прийде до нього на консультацію сьогодні о четвертій. У Броєра затріпотіли ніздрі: «Вона повідомляє мене, о котрій годині прибуде. Видає указ. Удостоює мене честі...»

Але він зразу ж осадив себе: «Не сприймай себе так серйозно, Йозефе. Яка різниця? Так вийшло, що в середу пополудні випав найкращий час, щоб побачитися з фройляйн Саломе, і байдуже, що вона ніяк не могла дізнатися про те. Яка вже тут різниця — у цій заплутаній ситуації?»

«Вона повідомляє мене...»

Броєр задумався про тон свого голосу, позначений тим самим дутим чванством, яким його драгували медики-колеги на зразок Біллєрота¹¹ й Шніцлера-старшого¹² та численні відомі пацієнти на зразок Брамса й Віттгенштайна¹³. У близьких знайомих, які переважною більшістю були його пацієнтами, Броєру найбільше подобалася скромність. Саме цією рисою характеру привертав його до себе Антон Брукнер¹⁴. Напевно, Антон ніколи не стане таким видатним композитором, як Брамс, та принаймні не цілуватиме землі в себе під ногами.

Понад усе Броєр любив товариство нешанобливих синів кількох своїх знайомих — молодих Гуґо Вольфа¹⁵, Ґустава Малєра¹⁶, Тедді Герцля¹⁷ й цього неймовірного студента медицини Артура Шніцлера. Почувався рівнею цим юнакам і, коли його не чув жоден літній чоловік, потішав їх їдкими жартами про панівний клас. Наприклад, минулого тижня на балу в поліклініці Броєр розвеселив гурт молодих людей, що обступили його, таким дотепом: «Еге ж, це свята правда, що віденці побожні. Їхній бог зветься Етикет».

Броєр — як завжди, науковець — згадав, з якою легкістю він за кілька хвилин перейшов від одного психічного стану до іншого — від зарозумілості до скромності. Яке цікаве явище! Чи вдасться повторити такий перехід?

Броєр зразу ж і влаштував уявний експеримент. Спершу спробував увійти в образ віденця з усією його пихатістю, яку сам віддавна ненавидів. Чванливо надимаючись, стиха бурмочучи під ніс «як вона посміла!», скошуючи очі й гнівно, аж до відчутного тиску, напружуючи передні частини головного мозку, він знову відчув роздратування й обурення, притаманні людям, що ставляться до себе самих надто вже серйозно. Тоді, глибоко віддихнувши й розслабившись, Броєр дав розвіятися всьому напускному

й повернувся до власного «я» — до стану психіки, коли можеш покепкувати з самого себе, зі своєї смішної пози.

Він зауважив, що в кожного з цих станів психіки є власне емоційне забарвлення: бундючність характерна гострими кутами — недобррозичливістю та дратівливістю, а також зарозумілістю та прагненням самоти. Натомість інший стан відзначався щирістю, м'якістю й примирливістю.

«Це були визначені, упізнавані емоції, — думав Броєр, — причому помірні. А як щодо сильніших емоцій і психічних станів, які їх викликають? Чи є спосіб контролювати ці сильніші почуття? Чи не приведе він до ефективної психологічної терапії?»

Доктор замислився про власний досвід. Найменш стійкий стан психіки зумовлювали жінки. Бувало, як-от сьогодні, що Броєр почувався міцним і безпечним у фортеці свого кабінету. Тоді він бачив жінок такими, якими вони є насправді, — відчайдушними честолюбними істотами, які завзято поборюють нескінченні гнітючі проблеми повсякденного життя; бачив дійсність жіночих грудей — скупчення клітин молочних залоз, що плавають у ліпоїдних калюжках. Він знав про всілякі виділення, дисменореї, ішіаси й різноманітні протрузії — опущення сечового міхура та випадення матки, розбухлі блакитні гемороїди та варикозні вени.

Але бували й інакші часи, коли Броєра зачаровували й заповоняли жінки, більші за саме життя; коли їхні груди надималися в могутні чарівні півкулі, коли його охоплювало дивовижне прагнення злитися з жіночим тілом, упиватися молоком із сосків, проникнути в їхнє тепло й вологу. Такий настрій міг приголомшити, перевернути життя доктора, а в лікуванні Берти коштував майже всього, чим він дорожив.

Усе залежало від перспективи, від переходу з одного стану психіки в інший. Якби Броєр зумів навчити пацієнтів вдаватися до такого переходу, то й справді став би тим, кого потребувала фройляйн Саломе, — медиком, що лікує відчай.

Хтось урвав його роздуми, відчинивши й зачинивши двері приймальні. Броєр перегаднув трохи, щоб не видатися надміру схвильованим, а тоді увійшов у приймальню привітати Лу Саломе. Вона змокла під зливою, в яку переросла морозна віденська мжичка. Броєр не встиг допомогти гості скинути пальто, вона впоралася з цим

сама й передала мокру одежину фрау Бекер — медсестрі й реєстраторці.

Провівши фройляйн Саломе до кабінету й кивнувши на важке чорне крісло, оббите м'якою шкірою, Броєр сів поруч неї й не втримався від зауваження:

— Бачу, ви волієте робити все самотужки. Хіба це не відбирає чоловікам приємність прислужити вам?

— Ми ж обоє знаємо, що деякі послуги чоловіків не конче корисні здоров'ю жінок!

— Вашому майбутньому чоловікові доведеться ґрунтовно переінакшитися. Нелегко позбутися звичок, яких набрався за все життя.

— Заміжжя? Ні, воно не для мене! Я вам про те вже сказала. Мабуть, годилося б подружнє життя з неповним робочим днем чи тижнем, але понад те — нічого такого, що зобов'язує.

Дивлячись на самовпевнену вродливу відвідувачку, Броєр доходив висновку, що ідея подружжя з неповною зайнятістю доволі приваблива. Хоч-не-хоч, а таки випускаєш з уваги, що ця жінка вдвічі молодша, ніж ти сам. Вона носить скромну довгу чорну сукню, застібнуту на всі ґудзики аж до шиї, й кутає плечі хутряною накидкою з крихітною лисячою мордочкою та лапками. «Дивно, — подумав Броєр, — у Венеції в холодну пору вона скинула хутро, а тут, у моєму аж надто натопленому кабінеті, вчепилася в нього. Так чи сяк, а настав час узятися до справи».

— Що ж, фройляйн, — сказав він, — поговорімо про хворобу вашого приятеля.

— У нього відчай, а не хвороба. Маю кілька рекомендацій. Чи можна поділитися з вами думкою про них?

«Невже нема межі отакій зарозумілості? — безмовно обурився доктор. — Ця фройляйн говорить так, ніби вона не зелена школярка, а моя колега — керівник клініки, лікарка з тридцятирічним досвідом. Заспокойся, Йозефе! — подумки grimнув він на себе. — Вона дуже молода й не поклоняється віденському богові — Етикету. До того ж Лу Саломе знає цього професора Ніцше краще, ніж я. Вона напрочуд розумна й, напевно, має сказати щось важливе. Їй-бо, я не маю уявлення, як лікувати відчай; сам не можу позбутися цього відчаю».

— Звичайно, фройляйн, — спокійно відповів він. — Будь ласка, діліться.

— Сьогодні вранці я зустрілася з братом Женею. Він сказав, що в лікуванні Анни О. ви застосовували гіпноз, щоб допомогти їй згадати психологічний збудник розвитку кожного з симптомів. Пригадую, у Венеції ви сказали мені, що з'ясувати, звідки взявся кожний симптом, — це спосіб якось усунути його. Ось це «якось» заінтригувало мене. Сподіваюсь, що одного дня, коли в нас буде більше часу, ви поясните мені, яким чином ось це з'ясування впливає на симптом.

Броєр труснув головою й махнув руками, повернувши долоні до Лу Саломе.

— Це емпіричне спостереження. Навіть якби ми говорили цілу вічність, то, на жаль, я б не спромігся на докладне пояснення. Які ж у вас рекомендації, фройляйн?

— Ось моя перша рекомендація: навіть не пробуйте застосувати метод гіпнозу на Ніцше. Нічого не вдасться! Його розум, інтелект — це диво, одне з див світу. Самі побачите. А проте Ніцше — зацитую одну з його улюблених фраз — тільки людина, занадто вже людина, і в нього є свої вразливі місця.

Знявши з себе хутро, Лу Саломе помалу звелася, підійшла до софи й поклала туди його. Вона кинула оком на оправлені в рамках дипломи, що висіли на стіні, поправила один із них, що трохи перекособочився, а тоді сіла, схрестила ноги й повернулася до опису філософа:

— Ніцше неймовірно вразливий у всьому, що стосується влади. Він відмовляється залучатися до будь-якої діяльності, коли трактує її як поступку своєю владою комусь іншому. У своїй філософії він прихильний до греків, що творили перед Сократом, особливо ж уподобав їхню концепцію агону¹⁸, яка полягає в тому, що людина може розвивати природні здібності тільки у змаганні. Ніцше не вірить у мотиви будь-кого, хто відмовляється від змагання й проголошує себе альтруїстом. Його наставником у цьому плані був Шопенгауер¹⁹. На його думку, ніхто не бажає допомагати комусь іншому. Навпаки — люди прагнуть лише домінувати й нарощувати свою міць. Кілька разів Ніцше поступався своєю владою комусь іншому й щоразу нервувався

та лютував. Так сталося у стосунках із Ріхардом Ваґнером. Мабуть, так стається і в стосунках зі мною.

— Що ви мали на увазі, сказавши про стосунки з вами? Чи правда, що ви певною мірою відповідаєте за великий відчай професора Ніцше?

— Професор вважає, що так воно і є. Ось звідки взялася моя друга рекомендація: не старайтеся стати моїм союзником. Бачу, ви здивувалися... Щоб ви зрозуміли, мушу розповісти все про мої стосунки з Ніцше. Нічого не оминатиму й відповім на всі ваші запитання. Буде нелегко. Довірюся вам, але хай мої слова стануть нашою таємницею.

— Звичайно, ви можете на це розраховувати, фройляйн, — відповів Броєр, захоплюючись її прямою й дивуючись, що так приємно говорити з цією відвертою особою.

— Що ж... Уперше я зустрілася з Ніцше десь вісім місяців тому, у квітні...

Постукавши, увійшла фрау Бекер і принесла каву. Якщо й здивувалася, побачивши Броєра поруч Лу Саломе, а не на звичайному місці за столом, то не дала по собі пізнати. Мовчки, без жодного слова, вона поставила тацю з порцеляною, ложечками, блискучим сріблястим кавником і зразу ж вийшла. Броєр наливав каву, а Лу Саломе розповідала.

— Торік я виїхала з Росії через те, що мала клопоти з дихальною системою. Нині мій стан здоров'я значно покращився. Спочатку мешкала в Цюриху, вивчала теологію в Бідерманна²⁰ й працювала з поетом Готтфрідом Кінкелем²¹. Здається, я ще не сказала, що з мене честолюбна поетеса. На початку цього року ми з матір'ю перебралися до Рима, і Кінкель надіслав Мальвіді фон Майзенбуг²² рекомендаційного листа про мене. Ви знаєте її. Вона написала «Мемуари ідеалістки».

Броєр кивнув. Був ознайомлений із працями Мальвіді фон Майзенбуг і знав про її боротьбу за права жінок, радикальні політичні реформи та різноманітні зміни в шкільництві. З її творчості він найнижче цінував недавно опубліковані антиматеріалістичні трактати й вважав, що вони стоять на псевдонаукових засадах.

— Отож я прийшла до літературного салону Мальвіди, — снувала Лу Саломе, — зустріла там чарівливого Пауля Ре²³, видатного філософа, і заприятелювала з ним. Колись давно гер Ре відвідував лекції Ніцше в Базелі, й згодом вони підтримували тісні стосунки. Було видно, що Ре захоплюється Ніцше, як ніким іншим. Невдовзі він вирішив: раз ми вже з ним приятелюємо, то Ніцше й мені також варто стати приятелями. Пауль... гер Ре... докторе... — Лу Саломе зашарілася тільки на мить, та цього вистачило, щоб Броєр спостеріг рум'янець, а вона зауважила його спостережливість, — з вашого дозволу називатиму його Паулем, бо саме так я звертаюся до нього, а сьогодні нам не до світської вишуканості. Хоч Пауль мені дуже близький, та я ніколи не пожертвую собою — не вийду заміж ні за нього, ні за будь-кого іншого! І я вже доволі довго пояснюю, — нетерпляче докинула вона, — чому мене на якусь мить залило рум'янцем. З усіх тварин тільки ми червоніємо, хіба ні?

Не знайшовши, що сказати, Броєр спромігся лише на кивок. Кілька хвилин у звичній обстанові медичного кабінету він почувався сильнішим, ніж під час їхньої останньої розмови, а тепер під впливом дівочої чарівливості відчував, як тане його сила. Дивовижні були слова Лу Саломе про рум'янець: ніколи в житті доктор не чув, щоб жінка чи хтось інший так відверто говорив про соціальні стосунки. А їй усього двадцять один рік!

— Пауль був певен, що Ніцше і я подружимося, — розповідала Лу Саломе, — що ми ідеально підходимо одне одному. Він хотів, щоб я стала для Ніцше ученицею, протеже і другим «я». Хотів, щоб Ніцше став моїм учителем, моїм світським священиком.

Тихий стукіт у двері перебив мову Лу Саломе. Броєр відчинив, і фрау Бекер гучно шепнула, що прийшов пацієнт. Повернувшись на своє місце, доктор запевнив співрозмовницю, що в них обох цілком досить часу, бо ж не записаним попередньо пацієнтам належить довго чекати, і заохотив її розповідати далі.

— Отож, — повела вона далі, — Пауль влаштував зустріч у базиліці святого Петра, найменш підходящому місці для рандеву нашої нечестивої трійці — згодом саме так ми себе й назвали, хоча Ніцше часто вживав назву «піфагорійське товариство»²⁴.

Броер упіймав себе на спогляданні не обличчя Лу Саломе, а її грудей. «Чи довго я це роблю? — подумав він. — Чи помітила вона це? Чи помічали інші жінки ось такі мої погляди?» Подумки він ухопив віника, вимів усі думки про секс і зосередився на очах та словах дівчини.

— Професор відразу ж припав мені до вподоби. Зовні він не імпазантний: середній зріст, ніжний голос, очі, що не кліпають і дивляться не так на світ, як у глиб себе самих, неначе пильнують якийсь схований скарб. Тоді я ще не знала, що він на три чверті сліпий. У ньому було щось неймовірно привабливе. Ось перші слова, які він мені мовив: «З яких зірок ми впали сюди — одне для одного?» Тоді ми втрюх почали розмову. І то яку! Незабаром збулися Паулеві сподівання на те, що Ніцше стане моїм другом і наставником. Інтелектуально ми були ідеальна пара. Наші думки перепліталися; він сказав, що в нас мізки близнят — брата й сестри. Ох, Ніцше декламував справдешні перли зі своєї останньої книжки, клав мої вірші на музику й відкрив мені те, що постановив запропонувати світові упродовж наступних десяти років. Вважав, що з його здоров'ям ще проживе не більш як десять років. А за якийсь час Пауль, Ніцше і я вирішили жити втрюх — як одна сім'я. І наперед загадали провести цю зиму у Відні або ж у Парижі.

Утрюх — як одна сім'я! Кашлянувши, Броер ніяково засовався на стільці. Зауважив, що Лу Саломе усміхається на його замішання. «Невже від неї нічого не приховаєш? Як проникливо могла б діагностувати ця жінка! Чи спадало їй коли-небудь на думку зробити кар'єру в медицині? Чи задумувалася б вона про це, якби була моєю студенткою? Моєю протежею? Моєю колегою, що працює поруч у лікарському кабінеті, в лабораторії?»

Це була могутня, справді всесильна фантазія, але наступні почуті слова вибили її з Броєрової голови.

— Так, я знаю, що світ не схвалює співжиття двох чоловіків і жінки, нехай навіть цнотливого. — Останнє слово Лу Саломе наголосила, причому доволі сильно, щоб запобігти всіляким хибним тлумаченням, і доволі м'яко, щоб воно не прозвучало як докір. — А ми просто вільнодумні ідеалісти, що відкидають обмеження, накинуті суспільством. Ми віримо в нашу здатність створити свою структуру моралі.

Броер промовчав, і гостя вперше завагалася, не знаючи, про що говорити.

— Чи варто ще щось розповідати? Чи є ще час? Може, я вас прикро вразила?

— Будь ласка, розповідайте, *gna..diges Fra..ulein*²⁵. По-перше, я виділив час для вас. — Перехилившись через стіл, Броер узяв календар і показав на великі ініціали Л. С., набазграні поверх напису «середа, 22 листопада 1882 року». — Як бачите, нікого іншого не передбачено на сьогоднішнє пообіддя. По-друге, ви не вразили мене. Навпаки, я захоплююся вашою безпосередністю й відвертістю. Якби ж то всі друзі говорили так щиро! Життя стало б багатше й природніше.

Нічого не відповівши на цю похвалу, Лу Саломе долила собі кави й повела далі свою історію.

— Насамперед треба виразно зазначити, що мої стосунки з Ніцше були тісні, але тривали недовго. Ми зустрілися лише чотири рази, й щоразу нас майже невідлучно супроводжували чи то моя мати, чи то Паулева, чи то сестра Ніцше. Нам таки рідко траплялося погуляти чи поговорити віч-на-віч. Інтелектуальний медовий місяць нашої нечестивої трійці теж випав короткий. Почався розкол. Тоді наринували романтичні й похитливі почуття. Напевно, вони були вже з самого початку. Мабуть, я мала б відповідати за те, що не розпізнала їх.

Вона струснулася, ніби хотіла скинути з плечей таку відповідальність, і знову взялася снувати низку вирішальних подій.

— Наприкінці нашої першої зустрічі мій план цнотливого співжиття утрюх занепокоїв Ніцше. Той вважав, що світ не готовий до такого, й попросив мене зберегти наші наміри в таємниці. Особливо турбувався він за свою родину: ні в якому разі не можна допустити, щоб про нас дізналися мати й сестра. Отака умовність! Здивована й розчарована, я задумалася, чи часом він не ввів мене в оману своїми сміливими сентенціями й вільнодумними прокламаціями. Незабаром Ніцше дійшов іще рішучішого висновку: такий спосіб життя був би для мене соціально небезпечним, а то й руйнівним. А щоб запобігти такому лиху, він вирішив запропонувати мені руку й серце, отож попросив Пауля передати мені цю пропозицію. Уявляєте, в яке становище поставив його Ніцше? Однак Пауль, вірний своєму приятелю, задля обов'язку сказав мені, хоча й знехотя, про цей намір.

— Це вас здивувало? — спитав Броєр.

— Дуже. Особливо через те, що таке сталося після нашої першої ж зустрічі. Це також збентежило мене. Ніцше — велика людина, у нього сила, м'якість, незвичайна зовнішність. Не стану заперечувати, докторе Броєр, мене він дуже сильно приваблює, але не як коханець. Може, він відчув цей потяг і не повірив, коли я запевнила, що в мене ані гадки про одруження й любовні інтриги.

Від раптового пориву вітру задеренчали шибки, і це на мить відвернуло увагу Броєра. Несподівано йому занили шия і плечі. Доктор слухав так зосереджено, що кілька хвилин не поворухнув жодним м'язом. Інколи пацієнти вели з ним розмови про особисте, але далеко не такі, як ось ця. Ніколи не траплялося, щоб ось так — правду у вічі, ще й оком не зморгнувши. Берта багато про що признавалася, але тільки тоді, коли бувала без тями. Натомість Лу Саломе була при тямі. Хай навіть описувала давні події, та час від часу поставав такий інтим, що Броєрові здавалося, ніби тут розмовляють двоє закоханих. Неважко зрозуміти, чому Ніцше запропонував одружитися з нею після однієї лише зустрічі.

— І що тоді, фройляйн?

— Тоді я постановила повестися з ним відвертіше, коли зустрінемося. Постанова виявилася не конче потрібною. Ніцше швидко втямив, що одруження лякає його десь так само, як мене відштовхує. За два тижні ми побачилися над озером Орта, й Ніцше зразу ж сказав, щоб я злегковажила його пропозицію. Натомість закликав мене приєднатися до нього в пошуках ідеальних стосунків — пристрасних, цнотливих, інтелектуальних і нешлюбних. Ми поєднались утрюх. Ніцше так уподобав ідею про наше гуртове співжиття, що одного дня в Люцерні наполіг, аби ми стали до фотографії — єдиного зображення нашої нечестивої трійці.

На світлині, що Лу Саломе вручила Броєрові, двоє чоловіків упряглись у візок, а в ньому вона стоїть навколішки, помахуючи маленьким батіжком.

— Вусатий чоловік, що стоїть попереду й дивиться вгору, — це Ніцше, — тепло мовила вона. — А той другий — Пауль.

Броєр уважно оглянув фотографію. Було прикро дивитися на цих двох зворушливих скованих велетнів, яких запрягла й поганяє батіжком юна красуня.

— Як вам подобається моя стайня, докторе Броєр?

Уперше один із її дотепних коментарів виявився невдалим. Броєр несподівано пригадав, що перед ним дівчина, якій лише двадцять один рік, і почувався ні в сих ні в тих. Неприємно помічати вади в цьому досконалому створінні. Усім серцем доктор співчував цим двом чоловікам у кабалі — побратимам. Звичайно ж, він міг стати одним із них. «Гостя, мабуть, відчула свій промах», — подумав Броєр, зауваживши, як поспішно вона змінила тему й повернулася до своєї розповіді.

— Ми зустрілися ще двічі — в Таутенбергу, близько трьох місяців тому; в нашому гурті була тоді сестра Ніцше. А в Лейпцигу нам підтримувала компанію Паулева мати. Ніцше безперервно писав мені листи. Ось один із них — відповідь на мої слова про зворушення його книжкою «Світанок».

Лу Саломе простягла короткого листа, й Броєр швидко прочитав написане.

Моя дорога Лу, в мене теж настають світанки, але не барвисті! Я вже гадав був, що не зможу знайти друга у своєму найбільшому щасті та стражданні, але тепер мені здається, що таки вдасться здійснити золоту можливість на обрії мого майбуття. Я зворушуюся щоразу, коли думаю про смілу й щедрю душу моєї любої Лу.

Ф. Н.

Броєр мовчав. Тепер він почував ще тісніший симпатійний зв'язок між собою й Ніцше. «Знаходити світанки й золоті можливості, любити смілу, щедрю душу, — думав він, — таку потребу має кожен принаймні один раз у житті».

— Тим часом, — розповідала Лу, — Пауль почав мені писати такі самі палкі листи. Попри всі мої найкращі посередницькі зусилля, в нашій трійці тривожно наростала напруженість. Дружба між Паулем і Ніцше швидко сходила нанівець. Зрештою, вони стали паплюжити один одного в листуванні зі мною.

— Але, звичайно ж, — докинув Броєр, — вас не здивувало, що двоє палких мужчин так повелись у близьких стосунках із однією жінкою?

— Мабуть, я наївна. Вірила, що ми втрьох зможемо розумно жити й разом провадити серйозну філософську роботу.

Очевидно знічена від Броєрового питання, Лу Саломе звелася, злегка потяглася й рушила до вікна. По дорозі зупинилася, щоб

оглянути кілька предметів на столі — бронзову ступку й товкачик часів Відродження, маленьку єгипетську поховальну статуетку та химерну дерев'яну модель півколових каналів внутрішнього вуха.

— Напевно, я вперта, — сказала гостя, дивлячись у вікно, — але мені досі не віриться, що наше співжиття утрюх було неможливе! Воно могло б здійснитись, якби не втрутилась одіозна сестра Ніцше. Ніцше запросив мене провести літо разом з ним і Елізабет у Таутенбергу, маленькому селі в Тюрингії. З нею та Вагнером ми зустрілися в Байройті й відвідали його оперу «Парсіфаль». А тоді гуртом помандрували до Таутенберга.

— Чому ви назвали її одіозною, фройляйн?

— Елізабет — це сварлива, нечесна й підла дурепа-антисемітка. Яюсь я помилилася — сказала їй, що Пауль єврей, то вона вже постаралася, щоб усе коло Вагнерових приятелів дізналося про це. І все це для того, щоб Пауль ніколи не був бажаним гостем у Байройті.

Броер відставив набік чашку з кавою. З самого початку Лу Саломе заколихала його — завела в солодке безпечне царство любові, мистецтва та філософії, а тепер її слова повернули до дійсності, до потворного світу антисемітизму. Того ж самого дня він прочитав у газеті «Носе фрає пресе» статтю про угруповання молодиків, що вештаються в університеті, вриваються в аудиторії, кричать «*Juden hinaus!*»²⁶ і виганяють усіх євреїв, а якщо хтось чинить опір, то його виволікають звідти.

— Фройляйн, я теж єврей, тому мені конче треба дізнатися, чи поділяє професор Ніцше антисемітські погляди своєї сестри.

— Я знаю, що ви єврей. Женя сказав мені про це. Вам треба взяти до уваги, що Ніцше цікавить лише правда. Він ненавидить брехню, породжену упередженнями, й самі упередження. Він ненавидить антисемітизм своєї сестри. Його жахає й обурює те, що Бернгард Ферстер²⁷, один із найвідвертіших і найзлюбніших антисемітів у Німеччині, учащає до неї. Ця Елізабет...

У неї прискорилося мова, на октаву піднялася тональність голосу. Видно, Лу Саломе усвідомлювала, що збивається з наміченої задалегідь лінії розповіді, але не могла стриматися.

— Елізабет — це суще жахіття, докторе Броер. Вона назвала мене повією. Збрехала братаві — сказала йому, що я показую всім цю

фотографію й хвалюся, що він дуже любить смак мого батога. Вона завжди бреше! Це небезпечна жінка. Запам'ятайте мої слова. Одного дня вона заподіє Ніцше велике лихо!

Кажучи це, Лу Саломе стояла, міцно вхопившись за спинку стільця. Сівши, вона заговорила спокійніше:

— Можете уявити, які непрості були ці три тижні в Таутенбергу з Ніцше й Елізабет. Наодинці з ним я прекрасно проводила час. Чудові прогулянки й глибокі розмови про всяку всячину... іноді стан здоров'я дозволяв Ніцше говорити десять годин упродовж дня! Цікаво мені, чи колись була така філософська відкритість між двома особами. Ми говорили про відносність добра і зла, про потребу звільнитися від пут суспільної моралі задля того, щоб морально жити, про релігію вільнодумців. Слова Ніцше видавалися істиною: у нас були мізки двійнят, ми могли дуже багато чого сказати одне одному половиною слова, половиною речення, самим тільки жестом. Однак цей рай отруїла його сестра-зміючка. Не спускала з нас ока. Бачила я, як вона підслуховує, нічого не розуміючи, й замишляє щось недобре.

— Скажіть, навіщо Елізабет обмовляє вас.

— Бо вона бореться за місце в житті. Ця обмежена, духовно бідна жінка не може дозволити собі поступитися братом іншій жінці. Вона усвідомлює, що Ніцше був, є і завжди буде тим єдиним, за що її можна цінувати.

Лу Саломе глянула на свій годинник, а тоді на зачинені двері.

— Я непокоюся, що ви марнуєте на мене час, тому коротко розповім решту історії. Минулого місяця, хоча Елізабет заперечувала, Пауль, Ніцше і я провели три тижні в Лейпцигу з Паулевою матір'ю й провадили там серйозні філософські дискусії, зокрема про розвиток релігійних вірувань. Ми розлучились якихось два тижні тому, коли Ніцше ще гадав, що ми втрюх проведемо весну в Парижі. Але таке не збудеться, тепер я це знаю. Сестрі таки вдалося налаштувати Ніцше проти мене, а віднедавна він почав надсилати Паулеві й мені листи, сповнені відчаю та ненависті.

— І як тепер справи, фройляйн Саломе?

— Усе зіпсувалося. Пауль і Ніцше стали ворогами. Пауль сердиться щоразу, коли читає адресованого мені листа від Ніцше, й щоразу, коли чує про мої ніжні почуття до Ніцше.

— Невже Пауль читає ваші листи?

— Чом би й ні? Наша дружба поглибшала. Гадаю, що ми завжди будемо близькими приятелями. У нас немає секретів, ми навіть даємо одне одному читати наші щоденники. Пауль уклінно прохав, щоб я розірвала стосунки з Ніцше. Зрештою я поступилася й написала Ніцше, що завжди цінуватиму нашу дружбу, але наше співжиття втрюх уже неможливе. Я призналася, що зазнала дуже сильного болю й вельми руйнівного впливу від його сестри та матері, від сварок між ним і Паулем.

— І як він повівся?

— Несамовито! Страхітливо! Він пише безумні листи — то образливі, то погрозливі, а то глибоко розпачливі. Ось подивіться на ці пасажі, що я одержала минулого тижня!

Лу Саломе простягла два листи, вже сам вигляд яких свідчив про велике збудження адресанта: нерівний почерк, багато слів скорочено або двічі-тричі підкреслено. Броєр примружився на абзаци, які вона обвела, але, не змігши нічого розібрати, крім кількох слів, віддав ці листи.

— Я забула, — сказала вона, — що його письмо важко читати. Дозвольте мені розшифрувати ось цього листа, адресованого Паулеві й мені: «Хай не дуже турбують Вас мої спалахи мегаломанії та ураженого марнославства, і якщо колись мені доведеться в пориві гніву накласти на себе руки, то не буде чим надто вже журитися. Що значать для Вас мої фантазії! ...Я дійшов такого розумного погляду на стан справ після того, як зажив — у розпачі — величезну дозу опіуму...» — Лу Саломе припинила читати. — Цього досить, щоб у вас склалось уявлення про відчай Ніцше. Я вже кілька тижнів гостюю в родинному Паулевому маєтку в Баварії, тож туди потрапляє вся моя кореспонденція. Пауль знищив найдошкульніші листи, щоб уберегти мене від болю, тільки ось цей якось прослизнув: «Якщо я відпущу вас від мене зараз, то тим самим страхітливо осуджу все Ваше буття. ...Ви нарobili шкоди, заподіяли зло — не тільки мені, але й усім людям, які мене полюбили; цей меч висить над Вами».

Вона подивилася на Броєра.

— Тепер, докторе, ви розумієте, чому я так настійно рекомендую вам у жоден спосіб не ставати моїм союзником?

Броєр глибоко затягся сигарою. Хоча почута мелодрама інтригувала й захоплювала, та він почувався ні в сих ні в тих. Чи доцільно дати

згоду й залучитися до неї? Оце так джунгли! Оце так первобутні й всесильні взаємозалежності: нечестива трійця, розірвані стосунки Ніцше й Пауля, міцний зв'язок між Ніцше та його сестрою! Ще й ворожнеча між нею та Лу Саломе.

«Треба начуватися, — сказав сам собі доктор, — й триматися осторонь цих громів і блискавиць. Безумовно, найбільш вибухонебезпечна річ — це розпачлива любов Ніцше до Лу Саломе, тепер уже ненависть. Зрештою, вже пізно повертати оглоблі. Таж сам себе зобов'язав ще у Венеції, необачно давши Лу Саломе зрозуміти, що я ніколи не відмовляюся лікувати хворих».

Броєр повернувся до своєї гості.

— Ці листи допомагають мені зрозуміти вашу стривоженість, фройляйн Саломе. Я поділяю ваше занепокоєння здоров'ям вашого приятеля: його непохитність викликає побоювання, та й самогубство видається цілком можливим. Але яким чином ви переконаєте професора Ніцше відвідати мене, якщо майже не можете вплинути на нього?

— Так, у тому-то й клопіт, і я вже віддавна над цим роздумую. Саме лише звучання мого імені отруює життя Ніцше, тож мені доведеться діяти опосередковано. Звісно, це означає, що йому ніколи, ні в якому разі не можна дізнатися, що я умовилася з вами про візит. Нізащо не признавайтесь йому про це! А тепер, коли я вже знаю, що ви хочете зустрітися з Ніцше...

Поставивши на стіл чашку, Лу Саломе так пильно подивилася на Броєра, що йому довелося негайно відповісти:

— Звичайно, фройляйн. Я ж сказав вам у Венеції, що ніколи не відмовляюся лікувати хворих.

На те Лу Саломе широко усміхнулася. Ого, та в неї більша нервова напруга, ніж видавалося.

— Почувши таке запевнення, докторе Броєр, я розпочну нашу кампанію заманювання Ніцше до вашого кабінету, причому так, щоб пацієнт ані не здогадувався про мою участь у цій справі. Він тепер такий збуджений, що — я цього певна — всі його друзі занепокоїлись і будуть раді всякому розумному плану допомоги. Завтра поїду до Берліна, а дорогою зупинюся в Базелі, щоб запропонувати наш план Францові Овербеку²⁸, давньому приятелю Ніцше. Нам допоможе ваша репутація діагноста. Гадаю, професор Овербек зможе переконати

Ніцше, щоб той проконсультувався з вами про свій стан здоров'я. Якщо мені це вдасться, то дам вам знати листовно.

Вона квапливо поклала листи Ніцше в портмоне, рвучко звелася, обсмикнула на собі довгу спідницю, забрала з софи лисячу накидку й простягла руку Броєрові.

— А тепер, мій дорогий докторе Броєр...

Коли Лу Саломе поклала долоню на руку Броєра, в нього прискорилося серцебиття. «Не будь старим дурнем», — подумав доктор, однак віддався чуттю тепла її долоні. Хотілося сказати цій дівчині, який приємний її дотик. Напевно, вона це відчувала, бо тримала його за руку, поки говорила.

— Сподіваюся, ми підтримуватимемо тісний зв'язок у цій справі. Не тільки через мої глибокі почуття до Ніцше й побоювання, що я мимоволі завинила в його нещасті. Є ще щось. Маю надію, що ми з вами ще й заприятелюємо. Як ви вже зауважили, в мене багато вад. Я імпульсивна, шокую вас і не зважаю на умовності. Але в мене є й переваги — зокрема, гостре чуття на шляхетність духу в людині. Зустрівши таку людину, волю не втрачати її. То що, будемо листуватися?

Відпустивши Броєрову руку, Лу Саломе рушила до дверей, але різко зупинилася й дістала з сумочки два томики.

— Ой, докторе Броєр, я мало не забула. Напевно, вам варто мати останні дві книжки Ніцше. Маючи їх, ви складете думку про його інтелект. Але хай Ніцше не знає, що ви бачили їх. Тоді б він запідозрив, що тут щось не те, бо дуже вже мало продано таких книжок.

Вона знову торкнулася Броєрової руки.

— Іще одне. Хоча в Ніцше мало читачів, та він певен, що колись прийде слава. Якось сказав мені, що йому належить післязавтра. Тож нікому не кажіть, що допомагаєте Ніцше. Нікому не називайте його імені. Якщо ви вчините інакше й він дізнається, то вважатиме це великою зрадою. Ваша пацієнтка Анна О. — це ж не її справжнє ім'я? Ви вживаєте псевдонім?

Броєр кивнув.

— Тоді я порадила б вам так само повестися й із Ніцше. *Auf Wiedersehen*, докторе Броєр.

Вона простягла руку.

— *Auf Wiedersehen, Fra..ulein*, — відповів Броєр, відкланюючись і притискаючи до губ її руку. Зачинивши двері за Лу Саломе, він глянув на дві тонкі книжечки в паперовій оправі й відзначив дивні назви — *Die Fro..hliche Wissenschaft i Menschliches, Allzumenschliches*²⁹, перш ніж покласти їх на стіл. Доктор підійшов до вікна, щоб востаннє кинути оком на Лу Саломе. Вона розкрила парасольку, швидко зійшла зі сходів і, не оглядаючись, сіла у фіакр, що досі чекав її.

¹¹ Теодор Біллрот (1829—1894) — німецький лікар, основоположник абдомінальної хірургії, талановитий піаніст і скрипаль.

¹² Йоганн Шніцлер (1835—1893) — німецький (австрійський) ларинголог, батько відомого австрійського літератора Артура Шніцлера.

¹³ Карл Віттгенштайн (1847—1913) — австрійський підприємець, власник сталевого картелю, батько видатного філософа Людвіга Віттгенштайна.

¹⁴ Антон Брукнер (1824—1896) — австрійський композитор і органіст.

¹⁵ Гуґо Вольф (1860—1903) — австрійський композитор і музичний критик.

¹⁶ Густав Малер (1860—1911) — австрійський композитор і диригент.

¹⁷ Теодор Герцль (1860—1904) — єврейський журналіст і письменник, засновник Всесвітньої сіоністської організації.

¹⁸ В Античній Греції — змагання, зокрема й музичні, які відбувалися під час урочистих ігор.

¹⁹ Згідно з ученням Артура Шопенгауера (1788—1860), діяльністю людини керують три головні мотиви: злоба, егоїзм і співчуття. З них тільки останній можна вважати моральним. Ніцше захопився творами цього німецького філософа-ідеаліста, будучи студентом Боннського університету.

²⁰ Алоїз Бідерманн (1819—1885) — швейцарський філософ, протестантський теолог, один із провідних догматиків новогегельянської школи.

²¹ Готтфрід Кінкель (1815—1882) — німецький поет, науковець і політичний діяч. У 1849 році був покараний довічною каторгою за революційну діяльність у Пфальці. Утік за кордон і вже не повернувся на батьківщину.

²² Мальвіда фон Майзенбуґ (1816—1903) — німецька письменниця, перша в історії номінантка-жінка на Нобелівську премію.

²³ Пауль Ре (1849—1901) — німецький письменник, філософ-позитивіст і лікар.

²⁴ Піфагорійське товариство, засноване в VI ст. до н. е., зазнавало утисків, і згодом його розгромили. У 378 році опубліковано «Панаріон» — перелік ересей, до якого ввійшов також піфагореїзм.

²⁵ Милостива панно (нім.).

²⁶ Євреї, геть звідси! (нім.)

²⁷ Бернгард Ферстер (1843—1889) — німецький учитель, політичний агітатор; чоловік сестри Фрідріха Ніцше.

²⁸ Франц Каміль Овербек (1837—1905) — німецький теолог, історик церкви.

²⁹ «Весела наука» й «Людське, занадто людське» (нім.).

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ